

nus, Orta Asya'nın değişik bölgeleri, Hindistan, Afganistan, Balkan devletleri arasında paylaşılan eski Rumeli vilâyetleri, Vilâyet-i Şarkıyye, Kafkasya, Kırım gibi bölgelerle ilgilenen masaları ve değişik dillerde istihbarat toplayarak propaganda yapan birimlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Teşkilât, I. Dünya Savaşı'nda belgelerde dârülharb diye atıfta bulunulan Kafkasya, Suriye, Asir gibi savaş alanlarına değişik ölçeklerde (çete, müfreze, tabur, alay) faaliyet gösteren yarı askerî yapılanmaların gönderilmesini sağlamış; Mısır, Sudan, Trablusgarp bölgelerinde operasyonlar yapmaya çalışmıştır. Ayrıca Ermeni tehcirinde aktif rol almış, Dr. Bahâeddin Şâkir Bey örgütünü Vilâyet-i Şarkıyye reisi sıfatıyla bunun uygulayıcılarından biri olmuştur. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın örgütlediği gayri nizamî birimleri, faaliyet ve operasyonları Osmanlı ordusundaki emir-komuta düzeninde ciddi sorunlara yol açmış ve düzenli birlik komutanları tarafından eleştirilmiştir.

Harbiye Nezâreti içerisinde bulunan Teşkilât-ı Mahsûsa, bir diğer istihbarat birimi şeklinde faaliyet gösteren Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti ile irtibatı sürdürmüş, vilâyetlerdeki mülkî idarecilerle değişik konularda iş birliği yapmıştır. Belgeler, teşkilâtın özellikle savaş döneminde fazlasıyla artan masraflarının Harbiye Nezâreti yanında diğer nezâretler, vilâyetlerin örtülü ödenek bütçeleriyle Müdâfaa-i Milliyye Cemiyeti gibi kuruluşlar tarafından karşılandığını, ayrıca gönüllü müfrezelerin oluşturulması alanında îaneler toplandığını ortaya koymaktadır (BA-DH.ŞFR. 497-52/1.11.1331). Ancak teşkilât görevlileri aslı raporlarını örgütledikleri nezâret birimlerine sunmuştur. Teşkilât-ı Mahsûsa liderlerinin İttihat ve Terakkî Cemiyeti ileri gelenlerinden oluşması iki kurum arasındaki ilişkinin tanımlanmasını güçleştirmektedir. Hukuken Teşkilât-ı Mahsûsa devlet örgütlenmesi içinde yer alan bir kurum olmakla birlikte İttihat ve Terakkî'nin baskıcı tek parti uygulamalarıyla devlet bürokrasisine hâkim olması ve mensuplarını önemli mevkilere yerleştirmesi sebebiyle bu cemiyetin bir yan kuruluşu gibi mütalaa edilmiştir. Bu husus, İttihat ve Terakkî reislerinin 1918 sonrasındaki sorgulama ve muhakemelerinde dile getirilmiş, ancak ülkede kalan İttihatçı liderler bu iddiayı kesinlikle reddedip cemiyetle Teşkilât-ı Mahsûsa arasında organik bir bağ bulunmadığını, cemiyet yerel şube örgütlerinin kanunlar çerçevesinde faaliyet gösteren teşkilâta yalnızca gönüllü temi-

ni konusunda yardımcı olmaya çalıştıklarını savunmuştur.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın gayri nizamî birimler örgütlerken keyfî davranışlar içine girdiği, bu alanda teşkilât görevlilerinin hukukî sınırları zorladıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Çoğunluğu 1914 yılı Şubatında *Takvîm-i Vekâyi'*de neşredilen, Dârülharbe Gidecek Olan Eşhas Hakkındaki Takibat ve Mucâzâtın Teciline Dair Kânûn-ı Muvakkat'a dayanarak silâh altına alınan kişilerden oluşturulan çeteler ve diğer birimler kısa süreli bir eğitimin ardından cephelere ve cephe gerisine gönderilmiş, teşkilât mensubu zâbitlerin kumandası altında çalışmıştır. Ayrıca mahkûm ve gönüllülerden kurulan, bazı bölgelerde aşiret mensuplarından oluşturulan (BA-DH.ŞFR. 445-31/8.10.1330), Osmanlı tebaası dışında diğer ülke vatandaşlarının da görevlendirildiği (BA-DH.EUM.2.Şb. 15-64/6 N 1335; DH.İ.UM. 29-1-43/1 Ca 1333) birimler mevcut askerî birliklere göre çok daha gevşek bir disiplin içerisinde hareket etmiş; eşkıyalık, hırsızlık ve esnafa para ödememe gibi pek çok şikâyete yol açmıştır (BA-DH.ŞFR. 464-34/3.2.1330; 475-35/30.5.1331; 505-82/3.11.1331; 547-85/10.5.1333; İHB 179-1334-S-093/25.S.1334).

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı yenilgisiyle sonuçlanması eleman temini, operasyon ve mensuplarının eylemleri ciddi tartışmalara yol açan ve uygulamada bürokratik denetim dışında kalan teşkilâtın lağvına yol açmıştır. Teşkilât liderlerinden Hüsamet-tin Bey (Ertürk) hâtıratında Enver Paşa'nın kendisine, lağvedilme kararına rağmen teşkilâtın faaliyetlerini sürdürmesi konusunda yeni sadrazam Ahmed İzzet Paşa ile fikir birliğine varıldığını söyleyerek bu yönde tâlimat verdiğini nakletmektedir. Bu ifade, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin savaşın mağlûbiyetiyle neticeleneceğinin anlaşılmasından sonra ülkede direniş örgütlenmesinin yapılandırılması konusunda gösterdiği çabalara uygunluk göstermektedir. Teşkilâtın bu faaliyet döneminde direniş, Millî Mücadele'nin başlatılması ve sürdürülmesinde istihbarat, lojistik ve operasyonlarla ilgili destek sağladığı değişik kaynaklar tarafından belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, DH.EUM.2.Şb. 5-90/28 Ca 1333; DH. KMS. 35-22/7 M 1334; DH.ŞFR. 55A-222/23 N 1333; 75-71/14 C 1335; Archives nationales (Paris), Fonds Emile Corra, 17/AS/23/dr2; *Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyetinin 1906-1907 Senelerine Ait Muhaberatının Kopya Defteri*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. O.30, s. 23, 119-123, 180-181; *Enver Pascha um Tripolis* (trc. F. Perzynski), München 1918, tür.yer.; Hüsamet-tin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası* (nşr. Samih Na-

fiz Tansu), İstanbul 1957; Galip Vardar, *İttihat ve Terakkî İçinde Dönerler* (haz. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1960, tür.yer.; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1989, III, 275-292; Philip H. Stoddard, *Teşkilât-ı Mahsusa* (trc. Tansel Demirel), İstanbul 1993; Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*, İstanbul 1997; Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu: 1914-1918*, Ankara 1999; Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, İstanbul 2001; Atilla Çeliklepe, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Siyasal Misyonu*, İstanbul 2003; Polat Safi, *The Ottoman Special Organization-Teşkilât-ı Mahsusa: A Historical Assessment with Particular Reference to its Operations against British Occupied Egypt, 1914-1916* (yüksek lisans tezi, 2006), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Nurettin Şimşek, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey: Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, İstanbul 2008; İhsan Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuvâ-yı Milliyye'ye*, İstanbul 2009, s. 15-77; "Uhuvvet-i İslâmiyye Cemiyeti", *Şûrâ-yı Ümmet*, sy. 122, İstanbul 1907, s. 4; Hamit Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Türk Modern İstihbaratçılığının Başlangıcı mı?", *Yeni Türkiye*, VI/31, Ankara 2000, s. 512-521.

M. ŞÜKRÜ HANIOĞLU

TEŞMÎTÜ'L-ÂTİS

(تَشْمِيتِ الْعَاطِسِ)

Aksıranın

"elhamdülillâh" demesi halinde ona "yerhamükellah" şeklinde dua etme anlamında terim

(bk. AKSİRMA).

TEŞRÎ'

(التَشْرِيعِ)

Kasidede

asıl vezin ve kafiye sisteminin yanı sıra başka vezin ve kafiyelere de yer vermek anlamında bedî' terimi.

Sözlükte "ev yola açık olmak, sokak üzerinde bulunmak" anlamındaki şer' kökünden türeyen teşrî' "evi yol üzerinde kurmak, kapısını yola doğru açmak" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "şr'" md.; *Kâmus Tercümesi*, "şr'" md.). Bedî' sanatlarından olan teşrî', "kasidenin asıl vezin ve kafiye sistemi yanında beyitlerin ortasında başka bir vezin veya vezinlere uygun düşecek şekilde iki veya daha çok kafiye düzeninin oluşturulması" şeklinde tanımlanır. Bu suretle kasidenin hem lafzî âhengi hem de anlam güzelliği artırılmış olur ve kaside her kafiye düzenine göre müstakil şiir olma niteliğini korur. Teşrî' kök anlamıyla ilişkilendirilerek ana yola tâli bir yol ilâve etmeye benzetilmiştir. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ve İbn Hicce'ye göre teşrî' anlam eksenli olmanın ziyade görsel içerikli bir sanattır ve te-

TEŞRİ'

kellüften uzak değildir (*el-Meşelü's-sâ'ir*, III, 216; *Hizânetü'l-edeb*, I, 269). İbnü'l-Esîr beyitlerin orta kesimini süsleyen teşrî' sanatını insan belini süsleyen kemere (vişâh) benzeterek **tevşih** diye adlandırmıştır (*el-Meşelü's-sâ'ir*, III, 216). İbnü'l-Ecdâbî teşrî' türünü ilk ele alan âlimlerdendir ve bu sanata teşrî' yanında **zü'l-kafiyeteyn** ismini vermiştir (Süyûtî, s. 155). Harîrî, hem asıl vezin ve kafiye hem tâli vezin ve kafiye sistemine uyan kasideler nazmetmek suretiyle bu türle ilgili ilk örnekleri veren ediplerden olmuştur (*Maķāmât*, s. 192-194). İbn Ebü'l-İsba', sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki ilişkiyi farkedemediği yahut garipsediği için bu sanata şekli benzerliği esas alarak **tev'em** (ikiz) demiştir (*Tahrîrû't-Taħbîr*, s. 502). Bahâeddin es-Sübkî, 'Arûsü'l-efrâh'ta (*Şürûhu't-Telhîs*, IV, 461) söz konusu kavramın dinî hükümlerle irtibatlı kullanılmasının teamül olarak kutsiyet kazandığını, dolayısıyla edebî sanatla irtibatlandırılmasının uygun olmayacağını ifade etmiştir. Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed-Billâh el-Alevî bu tür şiire teşrî' denilmesindeki etimolojik ilgiyi, beyitlerin ortasına konan kafiye düzeniyle dinleyici ve okuyucuya asıl kafiyeyle ulaşmada bir yol açılmış olması şeklinde açıklamıştır (*eṭ-Ṭrâz*, III, 70).

Harîrî'nin yirmi üçüncü makâmesini teşkil eden *el-Maķāmätü's-şî'riyye*'de yer alan ve şu beyitlerle başlayan kasidesi türün en güzel örneklerindedir (s. 192-194):

ياخاطب الدنيا الدينية إنَّها
شَرَكُ الرِّدَى، وقرارة الأكدار
دارٌ متى ما أضحكت في يومها
أبكت غدا، بعداً لها من دار
غاراتها لاتنقضي وأسيرها
لايفتدى، بجلائل الأخطار

(Ey alçak dünyanın tâlibi olan kişi, dünya dediğin yer / Helâkın tuzağı, keder ve sıkıntılarının merkezidir // Öyle bir yurt ki bir gün güldürecek olsa / Hemen ertesi gün ağlatır, olmaz olsun böyle yurt // Ölüm baskınlarının ardı arası kesilmez, esir ettikleri de / Değerli mallarla fidyesi ödense kurtarılamaz). Burada kasidenin tamamı kâmil bahrinin maktû vezninden müstakil bir şiirken, "er-redâ / gadâ / lâ-yüftedâ"nın oluşturduğu ara kafiyeyle düzenlenmiştir. Buradaki kafiye düzeniyle dinleyici ve okuyucuya asıl kafiyeyle ulaşmada bir yol açılmış olması şeklinde açıklamıştır (*eṭ-Ṭrâz*, III, 70).

أهي الصريمة منك، أم محلم
أمدًا الدلال، فطال ذاك دلالا

ولقد علمت إذا العشار تروحت
هدج الزئال، تكهّن شمّالا
أنا نعبجل بالعبيط الضيفنا
قبل العيال، ونقل الأبطالا

(Ey Ümmü Muhalleme, bu senin davranışın ayırlıklı ve hicran mı yoksa bir naz ve işve mi; böylesi uzun naz ve işve! // Sen de bilirsin ki kuzey rüzgârının estiği çetin anlarda, on aylık gebe develer devekuşu yavrularının hızlı ve çevik adımlarla koşması gibi akşam vakti aç vaziyette eve döndüklerinde bile // Semiz ve sağlıklı hayvanlarımızı kesip çoluk çocuktan önce misafirlerimize ikram etmekte gecikmeyiz, [çenk zamanı geldiğinde] kahraman kimselerle vuruşmaktan geri kalmadığımız gibi). Burada beyitlerin tamamı kâmil bahrinin maktû vezninde müstakil bir şiirken orta kafiyeyle (*delâl/riâl/ıyâl*) kesilmesi halinde aynı bahrin meczû vezninde müstakil şiir olmaktadır (İbn Ebü'l-İsba', s. 503; Alevî, III, 72).

Teşrî' sanatının iki kafiye düzeninde gelen şiir örnekleri daha yaygın olmakla birlikte üç, dört ve daha fazla kafiye düzenine göre şekillendirilmiş örnekleri de vardır. Bunun için özellikle recez bahri tercih edilmiş, birinci kafiye bahrin menhûk veznini, ikinci kafiye meştûr veznini, üçüncü kafiye meczû veznini, dördüncü kafiye recez bahrinin tam veznini teşkil etmiştir. Harîrî'nin şu beyitleri recezin anılan vezinlerine uygun biçimde yedi kafiye düzenine göre kurulmuştur:

جودي، على المستنير، الصب، الجوي
وتعظني، بوصاله، وترحمي
ذا المبتي، المتفكر، القلب، الشجي
ثم اكشفي، عن حاله، لا تظلمي

(Lutfet hakkındaki dedikodulara aldırmayan gözü yaşlı, bağıri yanık âşığına / Lutfet de vuslatını, merhametini esirgeme ondan // Şu derd-i gama müptelâ, aşk derdiyle gönlü üzgün ve efkâr yüklü âşığına / Sonra perişan halini sor, zulmetme ona). Burada şiir "râ" kafiyesinde kesilirse recezin menhûk vezninden müstakil bir şiir, "bâ" kafiyesinde kesilirse recezin ahaz meştûr vezninde, "yâ" kafiyesinde kesilirse recezin meştûr vezninde, "fâ" kafiyesinde kesilirse recezin meczû vezninde, "hâ" kafiyesinde kesilirse bağımsız birer şiir özelliğini korumaktadır (*Şürûhu't-Telhîs*, IV, 462-463).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahtal, *Divân* (nşr. Râci el-Esmer), Beyrut 1413/1992, s. 248; Harîrî, *Maķāmât*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 192-194; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meşelü's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfi – Bedevî Tabâne), Kahire, ts. (Dâru nehdâti Misr), III, 216-217; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Taħbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1416/1995, s. 499-503, 523; *Şürûhu't-Telhîs*, Kahire 1937, IV, 460-463; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eṭ-Ṭrâzû'l-mütezzammin li-esrâri'l-be-*

lâga, Beyrut 1402/1982, III, 70-72; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin el-Hevvârî), Sayda 1426/2006, I, 268-271; Süyûtî, *Şerhu 'Ulûdî'l-cümân*, Kahire 1358/1939, s. 155; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'* (nşr. Şâkir Hâdî Şükr), Necef 1388/1968, V, 353; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefehâtü'l-ezhâr*, Beyrut 1404/1984, s. 173-174.

HALİL İBRAHİM KAÇAR

TEŞRİFAT

(تشریفات)

Osmanlı Devleti'nde protokol anlamında kullanılan terim.

Sözlükte "şereflendirme, bir kimsenin ziyaretiyle bir yeri veya kişiyi şereflendirmesi" anlamındaki **teşrif** kelimesinin çoğulu olup "protokol / merasim" mânasını XVIII. yüzyılda kazanmıştır. Bazı İslâm devletlerinde hil'atle aynı anlama gelen teşrif kelimesi Osmanlı Devleti'nde de benzer şekilde kullanılmıştır. Eflak ve Boğdan voyvodalarına, Kırım hanına, elçiler ve bazı muteber misafirlere ihtiyaçlarını karşılamak üzere veya sadece taltif maksadıyla yapılan nakdî ve aralarında hil'atin de yer aldığı aynı harcamalarla vezîriâzamlara bazı durumlarda giydirilen hil'atler teşrif diye isimlendirilmiştir. Teşriflerle ilgili görevleri bulunan Hazîne-i Âmire kâtibine II. Bayezid zamanında önce **teşrifî**, ardından **teşrifatî** denilmiştir. Bu kâtibin görevlerinde ve konumunda XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında meydana gelen değişim isminin ifade ettiği mânayı da etkilemiştir. Değişim sürecinin tamamlanmasından sonra teşrifatî artık başdefterdara bağlı bir hazine kâtibî değil doğrudan sadrazama bağlı ve protokol işlerinden sorumlu Bâbîali görevlisi haline gelmiştir. Teşrifat kelimesinin protokol anlamı da bunun ardından ortaya çıkmıştır.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde oluşturulan ve divana bağlanan Teşrifat Kalemi teşrifatî (teşrifatçı / teşrifâtî-i Dîvân-ı Hü-mâyün / teşrifâtî-i Dîvân-ı Âlî) yönetiminde malî bir büro iken başdefterdarlığa bağlıydı ve görev yeri defterdarın konağı idi (defterdara bağlı diğer kalemler gibi Teşrifat Kalemi çalışanları da, "... mutlak her gün sabah namazından sonra gelip akşama değin defterdar olanların evlerinde oturup onların fermanlarına muntazır olup icrasında ihtimam ederler", Teşrifatîzâde Mehmed, vr. 91^a). Ayrıca Dîvân-ı Hü-mâyün'un toplandığı günler teşrifatî halife ve şâkirdleriyle birlikte hazır bulunur, gerektiğinde malî işlemlerle ilgilenirdi. Diğer hazine kâtipleri gibi hâcegândan sayılan teşrifatî